

Borůvka, Martin

Jak děti vnímají smrt v muzejní expozici

Museologica Brunensia. 2024, vol. 13, iss. 2, pp. 15-23

ISSN 1805-4722 (print); ISSN 2464-5362 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/MuB2024-2-2>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.81065>

License: [CC BY-SA 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/)

Access Date: 10. 01. 2025

Version: 20250107

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

STUDIE/ARTICLES

JAK DĚTI VNÍMAJÍ SMRT V MUZEJNÍ EXPOZICI¹

MARTIN BORŮVKA

<https://doi.org/10.5817/MuB2024-2-2>

ABSTRAKT/ABSTRACT:

Článek se zabývá vnímáním tématu umírání a smrti dětskými návštěvníky v muzejním prostředí. Cílem článku je pochopit vnímání tématu smrti těmito návštěvníky v muzejní expozici a ověřit, jak je toto vnímání ovlivněno jejich kognitivním a emočním vývojem, tabuizací tématu ve společnosti a jaký vliv mají u dětí na chápání konceptu smrti jejich individuální zkušenosti. Součástí článku je i stručný přehled historie výzkumů zabývajících se tématem dětského pojetí smrti a také výzkum zkoumající reakce dětských návštěvníků na expozici lidských ostatků, který proběhl v roce 2024 v Kostnici u svatého Jakuba v Brně. Na základě výsledků vyplývajících z výzkumu jsou uvedena doporučení vhodné prezentace a komunikace tématu smrti dětským návštěvníkům muzeí, s cílem minimalizovat jejich stres tak, aby bylo dosaženo rovnováhy mezi vzděláváním a ochranou dětské psychiky.

How children perceive death in a museum exhibition

The article deals with the perception of the topic of dying and death by child visitors in the museum environment. The aim of the article is to understand the perception of the topic of death by these visitors in a museum exhibition and to verify how

this perception is determined by their cognitive and emotional development or the taboo of the topic in society and how the children's understanding of the concept of death is influenced by their individual experiences. The article also includes a brief overview of the history of research dealing with the topic of children's conception of death and also an inquiry which took place in 2024, examining the reactions of child visitors to the permanent exhibition of human remains in the Ossuary at the Church of St. James in Brno. Based on the research results, recommendations are given for the appropriate presentation and communication of the topic of death to child visitors to museums, with the aim of minimizing their stress so that a balance between education and the protection of the child's psyche is achieved.

KLÍČOVÁ SLOVA/KEYWORDS:

kostnice – děti – smrt – komunikace – muzeum – etika ossuary – children – death – communication – museum – ethics

Úvod

V dnešní době umírání a smrt považujeme za přirozenou součást života, avšak etické hledisko prezentace smrti dětem je stále velkou otázkou, která rezonuje ve společnosti. Děti jsou dnes se smrtí konfrontovány převážně ve filmech a seriálech, počítačových hrách a knihách, proto o umírání a smrti mají velmi často zkreslenou představu.

Kvůli postupné institucionalizaci a tabuizaci smrti, která probíhá od přelomu 19. a 20. století, jak ji popisují historik Phillipe Ariés,² sociolog Geoffrey Gorer³ nebo sociolog Norbert Elias⁴ se tak děti se smrtí v běžném životě již téměř nesetkávají. Jedinou přímou zkušeností se smrtí se u dětí stává úmrtí domácího mazlíčka, protože s úmrtím blízkého člena rodiny se setkávají stále méně. Ovšem většina odborníků se shoduje, že právě v dětství se vyvíjí chování jedince ve vztahu ke smrti nejvíce, a tak vysvětlení konceptu smrti má největší význam dříve, než

² Phillipe Ariés ve své knize *Dějiny smrti* popisuje výraznou změnu vnímání smrti společností na přelomu 19. a 20. století, která se vyznačuje dvěma výraznými rysy. Prvním rysem je její institucionalizace, jako protiklad ke všem předchozím způsobům umírání, kdy zemřelý místo ve svém přirozeném prostředí umírá v nějaké instituci, většinou v nemocnici, domovu pro seniory nebo podobném zařízení. Druhý rys popisuje jako rychlý mravní převrat, kdy se během jediného pokolení přestaly dodržovat smuteční zvyky, jakými bylo například nošení smutečních šatů a černých závojů. Smrt jednotlivce s výjimkou státníků či tragických událostí přestala být společenskou a veřejnou událostí. Dalším vlivem na tabuizaci smrti byla i vysoká míra sekularizace. Náboženství i představitelé církve postupně ztráceli nad umírajícími a smrtí vliv a tuto úlohu od nich přebírala lékařská věda. Smrt se tak přestávala stávat součástí běžného života a začala být před veřejností skrývána. ARIÉS, Philippe. *Dějiny smrti*. Praha: Argo, 2020, s. 667–679.

³ Geoffrey Gorer ve svém článku *The Pornography of death*, který publikoval v 60. letech 20. století, přirovnal tabuizaci smrti k tabuizaci sexu ve viktoránské době a poukázal na fakt, že zatímco se o sexu začalo ve společnosti otevřeně hovořit, téma smrti zůstávalo stále tabu. GORER, Geoffrey. *The Pornography of Death*. *Encounter*, 1955, roč. 5, č. 4, s. 49–52.

⁴ Elias stejně jako Gorer popsal uvolnění sexuální tabu zejména na konci 80. let 20. století, kdy bylo možné poměrně otevřeně mluvit o sexuální problematice i s dětmi, zatímco o smrti nikoli. NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a pohřbívání*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013, s. 14–21.

¹ Výzkum byl uskutečněn v rámci bakalářské práce autora. BORŮVKA, Martin. *Prezentace tématu smrti dětskému návštěvníkovi muzea*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie, 2024. Bakalářská práce.

smrt vstoupí do jejich života a emocionálně je ovlivní.⁵

Přestože témata umírání a smrti jsou v muzejním prostředí běžně zastoupena a můžeme se s nimi setkat jako se součástí expozic a výstav,⁶ v posledních desetiletích muzea publiku prezentují tematické výstavy, kde se téma smrti objevuje jako ústřední motiv. O tyto výstavy je u veřejnosti velký zájem a jsou navštěvovány velkým počtem návštěvníků, včetně dětí. Muzea a jejich výchovně-vzdělávací funkce proto mohou u dětí významně pomoci v rozvoji i těchto těžkých a složitých témat. Protože je zejména u malých dětí obtížné stanovit hranici mezi vzděláváním a ochranou dětské psychiky, bylo cílem studie porozumět tomu, jak děti v muzejní expozici vnímají téma smrti, jaký vliv na toto vnímání má jejich kognitivní a emoční vývoj, individuální zkušenosti nebo tabuizace tématu ve společnosti.

Historie výzkumů dětského pojetí smrti

První studie zabývající se dětským pojetím smrti publikoval již ve 30. letech 20. století Paul Schilder a David Weschler.⁷ V těchto studiích Schilder navázal na svůj dřívější výzkum s Walterem Brombergem, ve kterém zkoumal postoje a mentální reakce na smrt a umírání u dospělých. Schilder zdůrazňoval nutnost zkoumání psychologie smrti u dospělých, avšak ve svém výzkumu dospěl k závěru, že tento problém je

obzvláště zatížen filozofickými nejasnostmi a náboženskými předsudky, kterým by se snad dalo snáze vyhnout, kdyby bylo toto zkoumání doplněno o studium postojů dětí ke smrti.⁸ Další významnou práci v tomto období publikovala Maria Nagy, která zpovídala 378 dětí otázkami spojenými se smrtí.⁹ Přestože tyto ranné studie byly ze začátku vzhledem k psychoanalytické orientaci autorů převážně deskriptivní a zaměřovaly se na pocity v souvislosti se smrtí, jako jsou strach, úzkost nebo smutek, přinesly ke zkoumanému tématu velmi podrobné výsledky. Na základě těchto výzkumů dospěli psychoanalytičtí výzkumníci k závěru, že schopnost malých dětí pochopit a přijmout smrt je úměrná jejich kognitivní a emocionální vyspělosti a že nepochopení smrti u dětí pramení z jejich neschopnosti rozpoznat smrt jako biologický pojem.¹⁰

Další vlna výzkumů dětských představ o smrti přišla v 60. a 70. letech 20. století a vycházela ze znaků piagetíanských stadií kognitivního vývoje.¹¹ Rozdíl oproti předchozím metodám spočíval ve vymezení jednotlivých elementů konceptu smrti na tzv. subkomponenty.¹²

8 BROMBERG, Walter a Paul SCHILDER. Death and dying: a comparative study of the attitudes and mental reactions toward death and dying. *Psychoanalytic Review*, 1933, č. 20, s. 133–135.

9 NAGY, Maria. The Child's Theories concerning Death. *The Pedagogical Seminary and Journal of Genetic Psychology*, 1948, roč. 73, č. 1, s. 3–27.

10 SLAUGHTER, Virginia. Young children's understanding of death. *Australian Psychologist*, 2005, roč. 40, č. 3, s. 179–186.

11 Jean Piaget, který se zabýval vývojem myšlení u dětí a jeho proměnami v různých věkových obdobích, se zaměřoval spíše na kognitivní než na emocionální aspekty dětského chápání smrti a snažil se propojit vývoj chápání smrti s vývojem dalších kognitivních dovedností. KANE, Barbara. Children's concepts of death. *The Journal of Genetic Psychology: Research and Theory on Human Development*, 1979, roč. 134, č. 1, s. 141–153.

12 Různí autoři definovali různé komponenty, jako nevratnost (když člověk zemře, nemůže již ožít), univerzalita (všechno živé jednou zemře), osobní smrtelnost (chápání vlastní smrti),

Vymezení komponent umožnilo výzkumníkům více specifikovat, jakým aspektům smrti dítě rozumí a také definovat vyspělý koncept smrti. Piagetovský výzkum dokumentující konzistentní fáze chápání smrti prokázal, že dětské chápání smrti úzce souvisí s kognitivním vývojem. V předoperačním stadiu vývoje 3–6 let věku děti obvykle smrt nechápou jako biologickou událost, ani si neuvědomují její univerzálnost a nevratnost. V této fázi vývoje smrt přirovnávají spíše k pocitu zavřených očí nebo odloučení a stále věří, že mrtvý může zase ožít. V tomto věku také bývá běžnou součástí dětských představ o smrti magické myšlení.¹³ Ve stadiu konkrétních operací ve věku 7–11 let děti smrt začínají chápat jako nevratnou událost, přestože si ještě neuvědomují její univerzálnost. Začínají mít představu o smrti jako konci životního cyklu, ale stále nemusí plně chápat, jak k úmrtí dojde. V tomto období se myšlenky dětí na smrt pojí se strachem a je pro ně těžké přijmout skutečnost, že smrt se může týkat i jich samotných nebo jejich blízkých. Myšlenky na umírání nebo smrt je začínají děsit a velmi často smrt personifikují a dávají jí podobu kostry nebo smrtky s kosou. V tomto období se také u některých dětí projevuje až morbidní zájem o předměty a místa spojená se smrtí, jako jsou rakve, hřbitovy nebo márnice. Ve stadiu formálních operací ve věku od 12 let již děti většinou mají přímou zkušenost se smrtí v podobě domácího mazlíčka

nevyhnutelnost (vše živé musí jednou zemřít), skončení funkcí (tělesné a mentální funkce po smrti skončí), příčinnost (smrt je způsobena zhroutením tělesných funkcí), nepředvídatelnost (člověk neví dopředu, kdy umře). ŽALOUĐÍKOVÁ, Iva. *Dětské pojetí smrti*. Brno: Masarykova univerzita, 2015, s. 13.

13 Děti v tomto věku věří, že mají schopnost stvořit věci pouhým pomyslením nebo přáním a stejným způsobem je i zrušit. Mohou si potom myslet, že způsobily smrt milované osobě, když si přály, aby byla mrtvá poté, co se na ni rozzlobily. MALÁ, Eva. *Dítě a stres*. Praha: Tigis, 2007, s. 50.

5 ŽALOUĐÍKOVÁ, Iva. *Dětské pojetí smrti*. Brno: Masarykova univerzita, 2015, s. 39–41.

6 K problematice např. BARTALSKÝ, Adam. Lidské tělo v muzejních sbírkách. *Museologica Brunensia* [online]. 2023, roč. 12, č. 2, s. 2–11 [cit. 2024-08-24]. Dostupný z www: <<https://digilib.phil.muni.cz/sites/default/files/pdf/MuB2023-2-1.pdf>>.

7 SCHILDER, Paul a David WECHSLER. The Attitudes of Children toward Death. *The Pedagogical Seminary and Journal of Genetic Psychology*, 1934, roč. 45, č. 2, s. 406–451.

nebo blízké osoby, a proto u nich dochází k pochopení smrti jako ireverzibilního stavu. Ze všech vývojových stadií se děti právě v tomto věku bojí smrti nejméně, a proto u některých dochází k rozvoji syndromu koketování se smrtí, kdy se snaží smrti vzdorovat nesmyslným riskováním.¹⁴ Zároveň jsou dospívající děti tématem smrti velmi zranitelní, což souvisí s chápáním jejich vlastní jedinečnosti. Proto v tomto věku také, i když velmi vzácně, děti suicidují. Smrt totiž mohou chápat jako konec všeho utrpení.¹⁵

V 80. a 90. letech se ve výzkumu kognitivního vývoje a teoretickém výzkumu objevil nový přístup k pochopení pojmového učení dětí. Tento nový přístup kladl důraz na osvojování pojmů specifických pro danou oblast namísto obecného rozvoje a předpokládal, že si malé děti aktivně vytvářejí naivní nebo lidové teorie o světě. Významné studie na téma vývoje představ malých dětí o biologickém světě publikovala psycholožka Susan Carey, která zkoumala induktivní uvažování dětí, v nichž měly děti různého věku posoudit, do jaké míry mají různé entity včetně lidí, různých zvířat, hmyzu a neživých předmětů biologické vlastnosti jako je schopnost jíst, dýchat, cítit emoce, rozmnožovat se a umírat.¹⁶

Další přínosný výzkum veřejného mínění zaměřený na komunikaci tématu umírání a smrti dětem ve školním prostředí provedla v roce 2021 nezisková organizace Cesta domů ve spolupráci s agenturou STEM/MARK. V tomto výzkumu, do kterého se zapojilo 2044 respondentů z řad pedagogů a rodičů žáků základních škol v České republice bylo hlavní

otázkou zjistit, kdo, kdy a jak by měl s dětmi ve školním prostředí hovořit o smrti. Hlavním zjištěním u obou kategorií bylo, že smrt je v současné době ve společnosti tabuizované téma, ale o smrti by se s dětmi ve školách mluvit mělo.¹⁷

Prezentace tématu smrti v prostředí muzea dětskému návštěvníkovi

V muzejních institucích prezentujících kulturní dědictví je zastoupení smrti všudypřítomné. Muzea po celém světě běžně svým návštěvníkům zobrazují tematiku smrti v podobě artefaktů, uměleckých děl, ostatků a dalších exponátů, avšak velmi často tematiku umírání a smrti vidí jen jako neoddělitelnou součást výstav či expozic, které se zaměřují na jiná témata. Téma smrti můžeme najít například v muzeích a galeriích prezentujících výtvarné umění, v přírodovědných a etnografických muzeích, muzeích historie, holokaustu, kostnicích nebo kapucínských kryptách. Přestože moderní muzea v současnosti kladou stále větší důraz na prezentaci tohoto tématu, se smrtí jako hlavním tématem výstavy či expozice se mohou návštěvníci stále setkat pouze ojediněle. Etické otázky spojené s prezentací smrti dětem však jako by se muzea vyhýbala úplně, a tak otázku zpřístupnění a vysvětlení tématu smrti často nechávají na doprovodu těchto malých návštěvníků. Výstavy a expozice bývají dětem běžně zpřístupněny ve stejné podobě jako ostatním návštěvníkům a nejsou nijak uzpůsobeny jejich věku, emočnímu ani kognitivnímu vývoji. Pro muzejní zaměstnance pracující s veřejností zůstává komunikace a prezentace tématu smrti dětským návštěvníkům stále

výzvou, protože je důležité, aby zaměstnanci dětem vysvětlili téma umírání a smrti způsobem, který je pro ně srozumitelný a zároveň, aby v nich nevyvolávali zbytečný strach nebo úzkost. Toto dokládá i množství výzkumů a literatury věnující se dětskému pojetí smrti především v oborech thanatologie, psychologie, psychiatrie či pedagogiky, ale v tuzemském ani zahraničním muzejním prostředí prozatím tomuto tématu nebyla věnována dostatečná pozornost.

Výsledky výzkumu reakce dětských návštěvníků na expozici lidských ostatků v Kostnici u svatého Jakuba v Brně

Cílem výzkumu provedeného v rámci empirické části bakalářské práce autora¹⁸ bylo prozkoumat, jak děti reagují a vnímají téma smrti v muzejní expozici, navázat na předchozí výzkumy převážně z oblasti psychologie či pedagogiky a tyto výsledky následně ověřit v muzejním prostředí. Na základě těchto zjištění byl v roce 2024 v Kostnici u svatého Jakuba v Brně uskutečněn výzkum, jehož cílem bylo zjistit reakce dětských návštěvníků na prohlídku expozice spojenou se smrtí a zodpovědět otázky, jak děti vnímají prezentaci tématu smrti, jaký vliv na toto vnímání má jejich kognitivní a emoční vývoj nebo individuální zkušenost, a kde leží hranice mezi vzděláváním a ochranou dětské psychiky.

Jako nejvhodnější místo pro výzkum byla zvolena Kostnice u svatého Jakuba v Brně, kde je dětský návštěvník konfrontován s expozicí lidských ostatků bez dalších rušivých elementů, které by mohly odvádět jeho pozornost. Samotný sběr dat probíhal

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem: vývojová psychologie*. 4. vyd. Praha: Portál, 2021, s. 370.

¹⁶ CAREY, Susan. *Conceptual Change in Childhood*. Cambridge: The MIT Press, 1987.

¹⁷ Je smrt školou povinná? Exkluzivní výzkum: Zda a proč mluvit o smrti a umírání ve školách. In *Cesta domů* [online]. [cit. 2024-08-24]. Dostupný z [www: <https://www.cestadomu.cz/je-smrt-skolou-povinna>](https://www.cestadomu.cz/je-smrt-skolou-povinna).

¹⁸ BORŮVKA, Martin. *Prezentace tématu smrti dětskému návštěvníkovi muzea*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie, 2024. Bakalářská práce.

od 1. 2. 2024 do 30. 3. 2024 formou dotazníkového šetření s tazatelem. Spodní hranice věkového rozmezí respondentů byla stanovena na 6 let, protože v tomto věku jsou již děti schopné pochopit význam otázek v dotazníku, horní věková hranice byla 18 let. Dotazníky, které byly těmto návštěvníkům předkládány, obsahovaly 17 otázek zaměřených na jejich zkušenosti se smrtí a reakce na prohlídku

kostnice. Protože v oborech psychologie a pedagogiky bylo provedeno množství výzkumů, které se zabývají tématem, jak s dětmi mluvit o smrti, obsahoval dotazník i otázky na názor samotných dětí, jestli se ve svém věku cítí připraveni o tématu hovořit, jak chtějí, aby se s nimi o tématu smrti hovořilo nebo jejich názor na doplnění expozice lidských ostatků o multimediální

a interaktivní prvky, které by jim téma smrti přiblížily.

Charakteristika výzkumného vzorku

Dotazníky předkládané v Kostnici u svatého Jakuba v Brně vyplnilo v daném období 89 respondentů, 52 dívek a 37 chlapců, protože se na základě průběžného monitoringu odpovědi ukázalo, že při tomto počtu byl již vzorek saturován. Z věkového složení bylo 27 dětí mladšího školního věku 6–11 let, 40 dětí staršího školního věku 12–15 let a 22 dětí v adolescentním věku 16–18 let. Děti dotazníky vyplňovaly bezprostředně po absolvování prohlídky kostnice, aby jejich odpovědi byly co nejvíce autentické. Po dohodě s doprovodem dítěte byly tazatelem předkládány anonymní dotazníky¹⁹ v tištěné podobě k vyplnění. Tyto dotazníky obsahovaly zejména kvůli nízké časové náročnosti 13 uzavřených otázek, u kterých bylo možné zakřížkovat jednu či více preferencí a 4 otázky otevřené. Dotazníky tak obsahovaly celkem 17 pečlivě formulovaných otázek, které byly uspořádány do čtyř tematických celků: návštěva kostnice jako součást výchovně-vzdělávacího procesu, odpovědi respondentů na otázky související s jejich zkušeností se smrtí, reakce celého souboru respondentů na prohlídku kostnice a názor respondentů na doplnění expozice o multimediální a interaktivní prvky. Ochota dotazníky vyplnit stejně jako zájem o zkoumané téma byl u respondentů i jejich doprovodu velmi pozitivní. Ze všech oslovených respondentů dotazník odmítla vyplnit pouze jedna rodina. Na tuto skutečnost může mít vliv prostředí, ve kterém dotazníky byly předkládány a také fakt, že tazatelem byl zaměstnanec kostnice. Dá se předpokládat, že v jiném prostředí by ochota

Obr. 1: Kostnice u svatého Jakuba v Brně – hlavní část kostnice, původně tříkomorová barokní krypta postupně vyplněná lidskými ostatky (Foto: Michal Růžička, TIC Brno)

Obr. 2: Kostnice u svatého Jakuba v Brně – vstup do krypty doplněný o historické náhrobky a náhrobníky nalezené v prostorách kostela (Foto: Michal Růžička, TIC Brno)

¹⁹ Tamtéž, s. 85.

vyplnit dotazníky nemusela být tak pozitivní, zejména kvůli tabuizaci tématu smrti ve společnosti.

Návštěva kostnice jako součást výchovně-vzdělávacího procesu

První sada otázek navazovala na výzkum neziskové organizace *Cesta domů* z roku 2021 a jejím smyslem bylo ověřit výsledky, ve kterých bylo zjištěno, že 72 % dotázaných pedagogů zastává názor, že by se téma smrti mělo ve výuce otevírat, v dostatečné míře jej podle nich však řeší pouze 8 % škol. Zároveň ze strany pedagogů byla shoda na formě výuky, jejíž součástí by měla být návštěva míst, na kterých jsou žáci konfrontováni s umíráním a smrtí.²⁰ Protože v tomto výzkumu byly respondenty pouze pedagogové a rodiče žáků, byly otázky na toto téma předloženy i dětem, aby se zjistil jejich zájem otevírat otázku finality lidského života i v rámci školní výuky a také jejich názor na to, jak mohou muzea a památky spojené se smrtí přispět k jejich pochopení tohoto tématu. První otázka zaměřená na doprovod dětských návštěvníků měla své limity v tom, že nebyli osloveni všichni návštěvníci v daném časovém období.

Návštěva školních a ostatních dětských skupin se také proměňuje v průběhu roku, kdy větší školní skupiny chodí převážně na začátku a konci školního roku, přesto 60 dotazovaných dětí uvedlo, že přišlo ve školní skupině, 21 dětí přišlo v doprovodu blízké osoby a 8 respondentů přišlo ve skupině skautského oddílu. Touto otázkou tak bylo zjištěno, že téma smrti není otevíráno pouze v nejbližší rodině nebo školní výuce, ale děti se s ním setkávají i v rámci volnočasových aktivit. Přestože

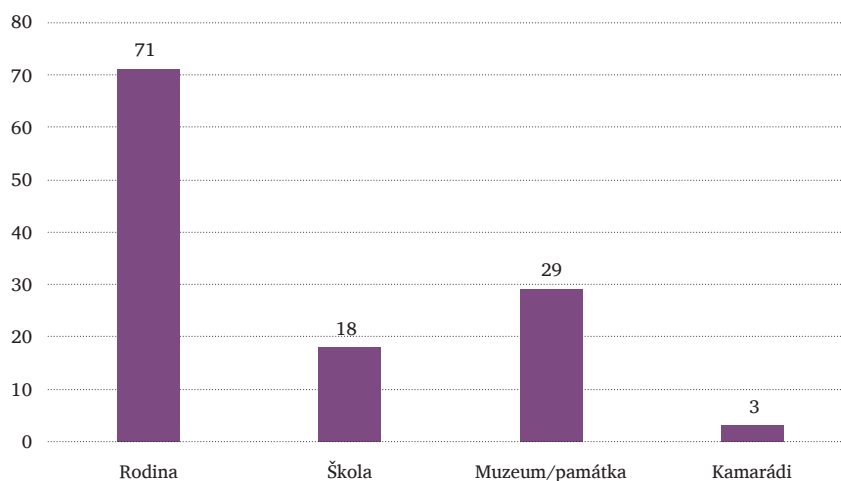
z vědeckých výzkumů vyplývá, že děti se o smrt zajímají, pouze 7 respondentů z 89 odpovědělo, že o návštěvě kostnice rozhodli oni, většina dětí tak kostnici navštívila na základě rozhodnutí někoho jiného. 77 z 89 respondentů dále uvedlo, že by si přálo kostnici navštívit v rámci školní výuky, což se shoduje s názorem pedagogů z výzkumu organizace *Cesta domů*, ve kterém uvedli, že by

návštěva míst spojených se smrtí měla být součástí školní výuky. Při porovnání s odpověďmi na otázku, s kým si děti přejí o smrti hovořit vyplývá, že přestože si děti přejí navštívit místo spojené s umíráním nebo smrtí v rámci školní výuky, komunikaci na toto téma preferují spíše s rodinným příslušníkem nebo průvodcem navštíveného místa, než s pedagogickým pracovníkem či kamarády.

Obr. 3: Kostnice u svatého Jakuba v Brně – boční, nedokončená chodba ústící z krypty (Foto: Michal Růžička, TIC Brno)

Kdo by měl podle tebe s tebou mluvit o smrti?

Graf 1: S kým si děti přejí o smrti hovořit

²⁰ STEM/MARK. „Je smrt školou povinná?“. Závěrečná zpráva z kvantitativní části výzkumu pro organizaci *Cesta domů* STEM/MARK | červen 2021 [online]. 2021 [cit. 2024-08-25]. Dostupný z [www: <https://www.cestadomu.cz/sites/default/files/vyzkum_kvantitativni_cast.pdf>](https://www.cestadomu.cz/sites/default/files/vyzkum_kvantitativni_cast.pdf).

Odpovědi respondentů na otázky související s jejich zkušeností se smrtí

V dalším celku byly otázky zaměřené na individuálními rozdíly zkušenosti se smrtí u respondentů a také na to, jestli se cítí ve svém věku o tématu smrti hovořit.

Na otázku osobní zkušenosti se smrtí blízké osoby, domácího mazlíčka, případně kombinaci obojího odpovědělo 80 dotázaných dětí kladně. Pouze v 9 případech byla odpověď, že zkušenost se smrtí nemají. U otázky, s kým respondenti o smrti již mluvili, byla možnost zaškrtnout více odpovědí. Většina z nich dle očekávání uvedla rodinného příslušníka, pouze ve 20 případech bylo uvedeno, že s nimi o smrti nikdo nemluvil. Při srovnání s otázkou na osobní zkušenost se smrtí vychází, že s 11 dětmi nikdo o smrti nemluvil ani v případě přímé zkušenosti se smrtí domácího mazlíčka nebo blízké osoby, což odpovídá současné tabuizaci tématu umírání ve společnosti. Odpověď respondentů na další otázku, jestli si myslí, že by se s dětmi mělo o smrti mluvit, byla v 50 případech ano, ne odpovědělo

39 dotazovaných. Nejvyšší zastoupení negativní odpovědi bylo ve skupině mladšího školního věku, které se vyrovnalo ve skupině staršího školního věku s kladnou odpovědí. V adolescentním věku již výrazně převažovala kladná odpověď.

Dle předpokladů, které vyplývají z výsledků vědeckých výzkumů, většina respondentů uvedla, že by s nimi měla o smrti mluvit blízká osoba z rodiny. Protože u této otázky byla možnost zatrhnout více možností, ve 22 případech byla tato odpověď kombinována s odpovědí muzeum/památky. V otázce, jestli se děti cítí připraveni ve svém věku o smrti hovořit, 77 z 89 dotazovaných dětí uvedlo, že ano. Negativně odpovědělo pouze 12 dětí, nejvíce ve skupině mladšího školního věku.

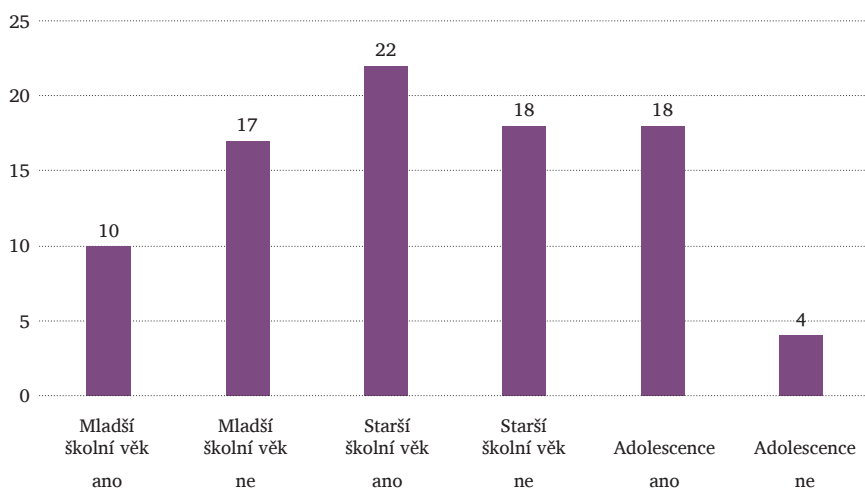
Reakce celého souboru respondentů na prohlídku Kostnice u svatého Jakuba v Brně

V otázce očekávání, co v kostnici respondenti uvidí, byla možnost otevřeně odpovědi a prostor pro vlastní slovní popis. Odpovědi

se v 78 případech shodovaly a dotazované děti shodně uváděly, že uvidí lidské ostatky (kosti a lebky), pouze v 11 případech byla odpověď nevim. Otázka, co podle návštěvníků kostnice prezentuje, byla otevřená a odpověď v 65 případech byla smrt, ostatky nebo hřbitov. V 16 případech respondenti odpověděli nevim. V 8 případech dotazovaní návštěvníci v adolescentním věku spojovali odpověď s finalitou lidského života, nejzajímavější odpovědi byly: „*uchovávání naděje na Boží království*“ (chlapec, 16 let), „*historii a tradici pohřbívání*“ (chlapec, 16 let), „*klid, odpočinek*“ (chlapec 17 let), „*konec cyklu*“ (chlapec, 16 let), „*život po smrti*“ (chlapec, 18 let). Otázka, jak se respondenti cítí, když vidí výstavu v muzeu či kostnici spojenou se smrtí, byla otevřená, aby měli možnost vyjádřit své pocity. Jejich odpovědi jsem kvůli grafickému znázornění zjednodušil na reakci neutrální, negativní a pozitivní. Negativní odpovědi byly spojené převážně s pocity strachu a úzkosti. Největší procentuální počet negativních reakcí byl zastoupený v souboru dívek mladšího školního věku, u chlapců oproti dívkám převládaly spíše pozitivní reakce.

Tuto skutečnost můžeme přirovnat k faktu, že chlapci se obecně více setkávají se smrtí například ve filmech, v počítačových hrách nebo si na zabíjení hrají, zatímco dívky tato těžká témata prožívají více emotivně. Smyslem dalších otázek zkoumajících individuální rozdíly zkušenosti dětí se smrtí a jejich reakci na návštěvu kostnice bylo zjistit, nakolik zkušenost se smrtí mazlíčka nebo blízké osoby ovlivňuje jejich reakci na expozici spojenou se smrtí. Při porovnání odpovědí byly reakce neutrálně, pozitivně, negativně vyrovnané, pouze u dětí, které prožily smrt blízké osoby, převažovala mírně negativní reakce. Stejně

Rozdělení odpovědí respondentů na otázku, jestli si myslí, že by se s dětmi mělo o smrti mluvit podle jejich věku

Graf 2: Názor respondentů, jestli by se s dětmi mělo o smrti mluvit

jako u výzkumů zaměřených na chápání konceptu smrti u dětí, i zde se potvrdilo, že individuální zkušenosti dětí se smrtí mají na reakci na expozici s lidskými ostatky minimální vliv.

Názor respondentů na doplnění expozice lidských ostatků v Kostnici u svatého Jakuba v Brně o multimediální a interaktivní prvky

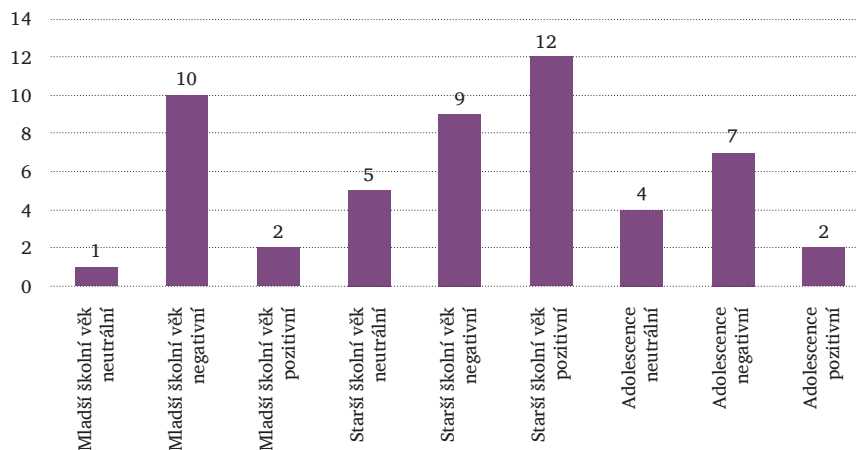
68 z 89 dotazovaných dětí uvedlo, že by v expozici kostnice s lidskými ostatky uvítalo předměty, kterých se návštěvníci mohou dotknout. Zároveň také u respondentů převládá zájem o doplnění expozice o interaktivní a audiovizuální prvky jako jsou například film, který by vysvětlil historii kostnice, interaktivní tabuli nebo obrazovku s popisem či poznáváním jednotlivých kostí a lidských orgánů.

Doporučený způsob vhodné prezentace smrti dětským návštěvníkům muzea vyplývající z výzkumu

Na základě výsledků z dotazníků, které byly předkládány dětským návštěvníkům Kostnice u svatého Jakuba v Brně vyplývá, že přestože se děti mladšího školního věku cítí připraveni o tématu smrti hovořit, převládá u nich názor, že by se s dětmi o tomto tématu hovořit nemělo. Proto by muzea měla při prezentaci tohoto tématu zohledňovat věk návštěvníků a upozornit je, že výstava s touto tematikou nemusí být pro děti nižšího školního věku vhodná. Zároveň by se mělo zohlednit i pohlaví dětí, neboť dívky toto těžká téma vnímají emotivněji a mohou být při konfrontaci se smrtí více traumatizovány než chlapci.

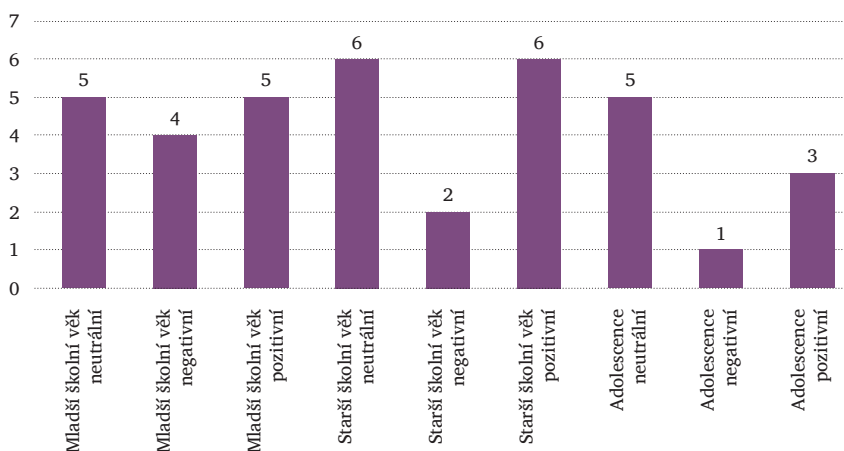
Ze strany dětských návštěvníků je také zájem o multimediální a interaktivní prvky, jako jsou

Reakce dívek na kostnici – rozdělení podle věku

Graf 3: Reakce dívek na návštěvu kostnice

Reakce chlapců na kostnici – rozdělení podle věku

Graf 4: Reakce chlapců na návštěvu kostnice

audiovizuální a hands-on předměty, které by jim dokázaly otázky spojené s umíráním a smrtí lépe přiblížit. Expozice s touto tematikou je proto vhodné doplnit např. o promítání filmu, který by vizuálně vysvětlil historii místa prezentujícího téma smrti či interaktivní tabuli obsahující otázky spojené s expozicí. Dalším preferovaným přáním bylo muzejní

expozici doplnit o předměty, kterých se návštěvníci mohou dotýkat.

77 z 89 respondentů také uvedlo, že by si kostnici přálo navštívit v rámci školní výuky, proto by muzea měla při prezentaci témat spojených se smrtí myslet na návštěvníky ve školních skupinách a prohlídku jim přizpůsobit,

např. organizovanou komentovanou prohlídkou přizpůsobenou školním skupinám nebo pracovními listy, které mohou být součástí výuky.

Doporučený způsob vhodné komunikace tématu smrti dětským návštěvníkům muzea vyplývající z výzkumu

V případě, že jsou děti v muzeu konfrontovány se smrtí a začnou na toto téma pokládat otázky, měl by být pracovník muzea připravený takové otázky zodpovědět, avšak pro některé zaměstnance těchto institucí je velmi složité na takové dotazy reagovat a stává se, že v takové situaci nevědí, co říct a jak to říct. Důvodem může být nepřipravenost takové téma s dítětem komunikovat i negativní postoj ke smrti jich samotných. Aby bylo setkání se smrtí v muzeu pro děti přínosem, je důležité, aby průvodci, edukátoři a další zaměstnanci muzeí, kteří se setkávají s dětskými návštěvníky, uměli takto složité téma správně komunikovat. Muzejní zaměstnanci by proto měli mít znalosti o tématu smrti a rozumět historickému, kulturnímu a sociálnímu vývoji chápání smrti.

U dětí dochází k chápání a osvojování konceptu smrti postupně. Děti v předškolním věku často vnímají smrt jako reverzibilní událost a věří, že mrtví mohou ožít. Děti mladšího školního věku začínají smrt chápat jako nevratnou událost, avšak k definitivnímu pochopení smrti jako ireverzibilního stavu dochází až v adolescentním věku. Dětské chápání smrti ovšem nemusí vždy souviset s věkem nebo kognitivním vývojem, a tak děti, které byly nuceny o smrti přemýšlet například po úmrtí domácího mazlíčka nebo blízké osoby, mohou být v tomto chápání dále než jejich vrstevníci, kteří se doposud se smrtí přímo nesešli. Rozhovor na téma umírání a smrti je tedy třeba začít

otevřenými otázkami. Odpovědi dětí na otevřené otázky nám mohou dát vodítko, jak toto těžké téma s dítětem komunikovat, a zároveň se vyvarujeme problému, abychom dítěti neřekli příliš mnoho příliš brzy.

Většina výzkumů věnujících se tématu dětského chápání smrti se shoduje, že by se dětem téma smrti mělo komunikovat podle reality. Děti, které stále nechápu biologické procesy, těžko pochopí vysvětlení smrti jako biologické události. V takovém případě je vhodnější na místo používání eufemismů, které by dítě ještě více mátló, začít vysvětlením životního cyklu.²¹

V dnešním multikulturním světě se stává, že muzea navštěvují děti z různých prostředí, a proto pokud neznáme náboženské vyznání dítěte nebo jeho rodiny, nedoporučuje se ve výkladu o umírání a smrti otvírat otázku víry a posmrtného života. V případě že dítě pochází z věřící rodiny, měli bychom respektovat jeho víru a názory. Na téma umírání a smrti neexistují žádné špatné otázky ani odpovědi a je v pořádku, když některé otázky zůstanou nezodpovězeny. „Je lepší, když dospělý dopomůže dítěti k tomu, že objeví své vlastní duchovní cítění, než když mu říká, v co by mělo věřit. Pak může rozhovor vyústit v porozumění, že různí lidé mají různou víru a různé hodnotové systémy. Je v pořádku připustit, že nikdo nezná odpověď na všechny otázky po smyslu života a smrti ani o Bohu.“²²

21 SLAUGHTER, Virginia. Young children's understanding of death. *Australian Psychologist*, 2005, roč. 40, č. 3, s. 179–186.

22 GOLDMAN, Linda. *Jak s dětmi mluvit o smrti*. Praha: Portál, 2015, s. 26.

POUŽITÉ ZDROJE:

- ARIÈS, Philippe. *Dějiny smrti*. Praha: Argo, 2020. ISBN 978-80-257-3251-9.
- BARTALSKÝ, Adam. *Lidské tělo v múzejných zbičkách*. *Museologica Brunensia* [online]. 2023, roč. 12, č. 2, s. 2–11 [cit. 2024-08-24]. Dostupný z [www: <https://digilib.phil.muni.cz/sites/default/files/pdf/MuB2023-2-1.pdf>](https://digilib.phil.muni.cz/sites/default/files/pdf/MuB2023-2-1.pdf). ISSN 2464-5362.
<https://doi.org/10.5817/MuB2023-2-1>
- BENEŠ, Josef. *Kulturně výchovná činnost muzeí*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981.
- BORŮVKA, Martin. *Prezentace tématu smrti dětskému návštěvníkovi muzea*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie, 2024. Bakalářská práce. Vedoucí práce Mgr. Lucie Jagošová, DiS., PhD.
- BROMBERG, Walter a Paul SCHILDER. *Death and dying: a comparative study of the attitudes and mental reactions toward death and dying*. *Psychoanalytic Review*, 1933, č. 20, s. 133–135.
- CAREY, Susan. *Conceptual Change in Childhood*. Cambridge: The MIT Press, 1987. ISBN 978-0-262-53073-6.
- CLARK, Cindy Dell. *In A Younger Voice: doing child-centered qualitative research*. Oxford: Oxford University Press, 2011. *Child development in cultural context*. ISBN 978-0-19-537659-3.
- GOLDMAN, Linda. *Jak s dětmi mluvit o smrti*. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0819-8.
- GORER, Geoffrey. *The Pornography of Death*. *Encounter*, 1955, roč. 5, č. 4, s. 49–52. ISSN 0013-7073.
- HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*. Praha: Galén, 2000. ISBN 80-7262-034-7.
- Je smrt školou povinná? Exkluzivní výzkum: Zda a proč mluvit o smrti a umírání ve školách. In *Cesta domů* [online]. [cit. 2024-08-24]. Dostupný z [www: <https://www.cestadomu.cz/je-smrt-skolou-povinna>](https://www.cestadomu.cz/je-smrt-skolou-povinna).
- KANE, Barbara. *Children's concepts of death*. *The Journal of Genetic Psychology: Research and Theory on Human Development*, 1979, roč. 134, č. 1, s. 141–153. ISSN 0022-1325.
<https://doi.org/10.1080/00221325.1979.10533406>

- KÜBLER-ROSS, Elisabeth. *O dětech a smrti*. Praha: ERMAT, 2003. ISBN 80-903086-1-9.
- MALÁ, Eva. *Dítě a stres*. Praha: Tigis, 2007. ISBN 978-80-903750-1-7.
- NAGY, Maria. The Child's Theories concerning Death. *The Pedagogical Seminary and Journal of Genetic Psychology*, 1948, roč. 73, č. 1, s. 3–27. <https://doi.org/10.1080/08856559.1948.10533458>
- NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a pohřbívání*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013. ISBN 978-80-7325-320-2.
- ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem: vývojová psychologie*. 4. vyd. Praha: Portál, 2021. ISBN 978-80-262-1783-1.
- SCHILDER, Paul a David WECHSLER. The Attitudes of Children toward Death. *The Pedagogical Seminary and Journal of Genetic Psychology*, 1934, roč. 45, č. 2, s. 406–451. <https://doi.org/10.1080/08856559.1934.10533137>
- SLAUGHTER, Virginia. Young children's understanding of death. *Australian Psychologist*, 2005, roč. 40, č. 3, s. 179–186. ISSN 0005-0067. <https://doi.org/10.1080/00050060500243426>
- STEM/MARK. *Téma smrti a umírání na základních školách v ČR: Závěrečná zpráva z individuálních rozhovorů a diskusních skupin pro organizaci Cesta domů STEM/MARK | červen 2021 [online]. 2021 [cit. 2024-08-25].* Dostupný z www.cestadomu.cz/sites/default/files/vyzkum_kvalitativni_cast.pdf.
- STEM/MARK. „Je smrt školou povinná?“. *Závěrečná zpráva z kvantitativní části výzkumu pro organizaci Cesta domů STEM/MARK | červen 2021 [online]. 2021 [cit. 2024-08-25].* Dostupný z www.cestadomu.cz/sites/default/files/vyzkum_kvantitativni_cast.pdf.
- THOROVÁ, Kateřina. *Vývojová psychologie: proměny lidské psychiky od početí po smrt*. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0714-6.
- YALOM, Irvin D. *Existenciální psychoterapie*. 2. vyd. Praha: Portál, 2020. ISBN 978-80-262-1587-5.
- ŽALOUĐÍKOVÁ, Iva. *Dětské pojetí smrti*. Brno: Masarykova univerzita, 2015. ISBN 978-80-210-8104-8. <https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-8268-2016>

MARTIN BORŮVKA

Turistické informační centrum města Brna, Kostnice u sv. Jakuba, Brno, Česká republika
360954@mail.muni.cz

Martin Borůvka od roku 2019 do roku 2024 pracoval v Turistickém informačním centru města Brna na pozici průvodce v kostnici u svatého Jakuba v Brně. Zároveň dále studuje obor muzeologie na Masarykově univerzitě, v současné době pokračuje v navazujícím magisterském programu. V rámci svého studia se zaměřuje na prezentaci a komunikaci tématu umírání a smrti dětským návštěvníkům muzea.

Martin Borůvka worked at the Tourist Information Centre of the City of Brno from 2019 to 2024 as a guide in the Ossuary at the Church of St. James in Brno. At the same time, he is studying museology part-time at Masaryk University, and is currently continuing in the follow-up Master's studies. As part of his studies, he focuses on the presentation and communication of the topic of dying and death to child visitors to the museum.

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-SA 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.